

MANAGEMENTUL DE DISTRIBURIE A GAZELOR NATURALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

*P. Frăsineanu, doctorand
Universitatea Tehnică a Moldovei*

Securitatea economică a Republicii Moldova (RM) este determinată, în mare parte, de starea complexului energetic. Propriile resurse energetice și de combustibil, resurse hidroenergetice, lemnul și combustibilul pe baza materiilor prime agricole – nu depășesc 20% din veniturile energetice ale țării. Restul – produsele petroliere, gazul și cărbunele – sunt importate. Resurselor energetice și de combustibil (REC) le revine o cotă anuală de 41-58% din totalul de importuri al RM. Costurile mari ale REC, inclusiv costul la importul de energie electrică, condiționează scumpirea producției autohtone și diminuarea potențialului concurențial al țării. Cota-parte a datoriei pentru REC, apărută la mijlocul anilor '90 ai sec. XX, c

onstituie mai mult de 20% din datoria externă a Republicii Moldova. Astfel, din cele menționate mai sus, tragem concluzia că ieftinirea și micșorarea capacității de absorbție a energiei în economia națională și crearea unui sistem sigur de aprovizionare energetică a populației sunt mai mult decât evidente.

Actualmente, situația energetic-economică a RM reflectă consecințele adaptării treptate a economiei țării și a unor ramuri și întreprinderi luate aparte la condițiile economiei de piață. Rezultatul sintetizat al influenței factorilor enumerați a contribuit la reducerea eficienței activității întreprinderilor energetice, la creșterea consumului specific de combustibil, la reducerea de până la 20-30% a folosirii din capacitățile avute, pe de o parte, și totodată a importului de energie electrică, pe de altă parte. Cu părere de rău, mecanismele economiei de piață nu stimulează, ci mai degrabă frânează tendințele de economisire a energiei în economia națională.

Astfel, din punct de vedere economic, complexul energetic (CE) al RM se caracterizează printr-o creștere a costurilor de consum și a celor de producție, prin cheltuieli mari pentru resursele energetice, lipsa fondurilor pentru modernizarea întreprinderilor industriale și procurarea tehnologiilor cu un consum redus de energie. Consecințele acestei situații sunt, după cum am menționat mai sus, creșterea prețurilor la bunuri și servicii, reducerea potențialului competitiv al bunurilor moldovenești pe piețele interne și pe cele

externe, pierderile enorme suportate de mai mult de jumătate din agenții economici și, în consecință, pierderi la bugetul de stat.

Pentru ieșirea CE din criza actuală, politica energetică trebuie să fie direcționată spre realizarea unui complex de măsuri legislative, economice, organizaționale, sociale și, în special, spre modificarea politicii de prețuri, în corespundere cu resursele energetice importate și produsele prelucrării lor – energia termică și cea electrică. Un sistem principal nou de formare a prețurilor la energie și combustibil ar putea asigura rentabilitatea întreprinderilor CE și ar permite să se renunțe, treptat, la subvențiile de stat, îmbunătățind astfel structura veniturilor în bugetul țării și situația populației în calitate de consumator de energie electrică și termică.

Consumul de energie și costurile pentru aceste resurse sunt în creștere la nivel mondial, veștile bune despre resursele energetice fiind destul de rare. Cele mai multe țări sunt dependente de importurile de petrol. Totodată, lumea ar trebui să ia în considerație, pe de o parte, creșterea recentă, dramatică, de surse neconvenționale de gaze naturale și, pe de altă parte, cea mai mare, probabil, schimbare în estimările de energie de rezervă din ultima jumătate de secol. Astfel, având în vedere progresele tehnologice, mari cantități de gaze naturale au devenit viabile economic.

În tabelul 1 prezentăm prețul mediu de livrare a gazelor naturale în țările din Europa, țările CSI și Republica Moldova în anii 2005-2010.

Evoluția prețurilor este un dezavantaj enorm pentru consumatorii interesați de energie la prețuri accesibile, pentru ecologiști – în căutarea unor surse de energie cu o emisie mai mică de dioxid de carbon decât petrolul sau cărbunele, precum și pentru guvernele care speră să reducă influența politică vizavi de majorarea prețurilor la gaz și petrol.

Creșterea globală a rezervei de gaze naturale are implicații dramatice la nivel internațional pentru ambele piețe, atât pentru piața de energie, cât și pentru cea a politicilor energetice. Potrivit estimărilor, cu timpul utilizarea gazelor naturale se va extinde în tot sectorul energetic, înlocuind petrolul în transport și chiar în sectorul

Tabelul 1. Prețul mediu de livrare a gazelor naturale, \$/1000 m³.

N.	Denumirea	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.	În țările din Europa	192,4	261,9	269,4	407,4	296,7	301,8
2.	În țările CSI	60,7	88,6	110,9	159,2	202,1	231,8
3.	În R. Moldova	76,1	133,4	172,9	232,3	263,9	250,1

chimic. Cu cât mai disponibile devin gazele naturale, cu atât mai mult sunt tranzacționate și piețele regionale pot fuziona într-o piață deschisă, mai integrată de gaze la un preț unic. Țările care importă gaze naturale, printre care și RM, ar trebui să anticipeze mai multe surse concurente, care ar contribui la reducerea îngrijorării cu privire la securitatea aprovizionării cu gaze și la costurile acestora.

Tabelul 2. Rezervele de gaze naturale acumulate de țările lumii.

Locul	Țara	Rezerve confirmate (mii de mld. metri cubi)
1.	Fed. Rusă	47,57
2.	Iran	27,49
3.	Qatar	25,80
4.	Arabia Saudită	6,82
5.	Emiratele Arabe Unite	6,06
6.	SUA	5,46
7.	Nigeria	5,24
8.	Algeria	4,56
9.	Venezuela	4,28

este produs în Europa; 30% este importat prin conducte din Rusia, Algeria, Libia și 20% este importat ca GNL. Gazele naturale, fiind mai ieftine, înlocuiesc petrolul, în special în sectorul energetic, și, pas cu pas, în sectoarele industriale și de transport. Multe țări, inclusiv RM, nu folosesc cantități mari de petrol în sectorul energetic. Centralele pe gaze naturale sunt, din punct de vedere economic, un substitut competitiv pentru cei care ard cărbune. În fig.1 se prezintă raportul dintre sursele de energie primară utilizate în țările UE.

Având în vedere că în prezent este mai scump a genera electricitate de la morile de vânt,

Se impune, de asemenea, mențiunea că transportarea de gaze naturale la distanțe mari presupune costuri relativ mai mari, având în vedere că și conductele de gaze sunt mai scumpe decât rezervoarele de petrol. În tabelul 2 prezentăm cele mai mari rezerve de gaze naturale acumulate de țările lumii.

Pe piața europeană, 50% din gazul natural

10.	Irak	3,17
11.	Indonezia	2,77
12.	Norvegia	2,38
13.	Malaiezia	2,12
14.	Turkmenistan	2,01
15.	Uzbekistan	1,87
16.	Kazahstan	1,84
17.	Olanda	1,76
18.	Egipt	1,67
19.	Canada	1,61
20.	Kuweit	1,59

geotermale sau de la energia solară, gazele naturale vor concura cu energia regenerabilă.

Gazele naturale comprimate ar putea înlocui benzina sau motorina în vehicule, dar pentru RM, care folosește mai puțin de o zecime procent de gaze naturale pentru transport, există mai multe bariere la adoptarea pe scară largă a autoturismelor de acest fel: gazul nu este ușor accesibil, motoarele cu ardere internă sunt scumpe și nimeni nu știe dacă gazele naturale vor rămâne mult timp mai ieftine decât petrolul, în contextul unor investiții profitabile în vehiculele cu alimentate cu gaze naturale. Teoretic, actualmente

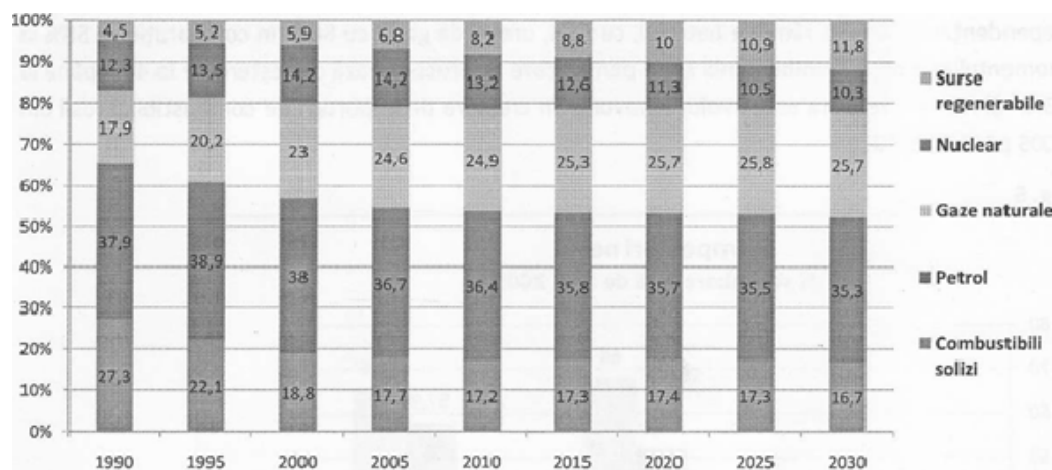

Figura 1. Cererea de energie primară în UE.

gazele naturale au economia de partea lor, petrolul fiind de 2,3 ori mai scump.

Ținând cont de creșterea radicală în oferta globală de gaze naturale, guvernele trebuie să opereze ajustări semnificative în politicile lor. Efectele nu pot fi însă uniforme, deoarece țările care exportă cantități mari de gaze naturale vor avea venituri mai mici decât cele așteptate și o abilitate redusă de a utiliza energia ca instrument al politicii externe. Țările care importă gaze naturale vor beneficia de o creștere la nivel mondial în rezerve, având prețuri mai mici decât cele prevăzute anterior.

Pe plan mondial, țările pot fi caracterizate după sistemul lor energetic:

1. Țări cu resurse energetice proprii (extrase, folosite pentru necesități proprii și exportate).

2. State cu resurse energetice proprii și importate pentru acoperirea necesităților economice.

3. Țări cu resurse energetice dependente, adică totalmente importate.

În ceea ce privește RM, aceasta depinde în proporție de 99% de resursele energetice importate, geografic aflându-se între două state vecine care stau mai bine la acest capitol, dar nu într-atât de bine ca să poată beneficia de acestea. Astfel, Ucraina și România produc și extrag resurse energetice care nu acoperă necesitățile economiei proprii, fiind și ele nevoite să importe cantități suficient de mari de energie din alte regiuni, în special gaz natural. În tabelul 3 prezentăm importul de gaze naturale al Ucrainei, României și Republicii Moldova.

Dacă analizăm situația de pe piața gazelor naturale din RM, observăm că 99,9% sunt importate din Rusia prin intermediul companiei „GAZPROM” SA, care este un gigant economic după toate standardele și care deține cea mai mare rezervă de gaze naturale din lume, rezervă estimată la 33,1 mii milioane m³.

Tabelul 3. Volumul gazelor naturale importate de RM.

Nr. d/o	Țara	un. măs.	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	Ucraina	?	26	34,3	37,6	59	59,2	56,2	26,8	36,5
2	România	?	3,2	4,6	5	5,5	4,5	4,2	2,5	2,6
3	Moldova	?	2,3	2,7	2,8	2,5	2,7	2,7	3	3,2

Dependența de Rusia înseamnă dependența de „GAZPROM”, care este de fapt și acționarul majoritar în SA „Moldova-Gaz” – unicul importator și operator de rețea din RM.

Analizând minuțios partea juridică, geografică și realitatea creată, se poate constata că nu există alternativă pentru diversificarea importului de gaze naturale, iar perspectiva acestuia poate fi un viitor îndepărtat. În viziunea

noastră, este important ca toți cei implicați în procesul de aprovizionare și gestionare a sistemului gazo-electroenergetic din RM să fie conștienți de această realitate.

Reieșind din această situație și având stringenta necesitate în aprovizionarea cu resurse energetice, inclusiv cu gaze naturale, Guvernul RM ar trebui să ducă o politică mai tolerantă în relațiile sale cu „Gazprom”-ul, recurgând la diferite tehnici

politico-economice în vederea obținerii unor facilități la prețul de import.

Atât pentru economia republicii, cât și pentru fiecare cetățean, costul gazelor importate are un rol decisiv. Micșorarea acestui cost favorizează creșterea economică, atragerea de investiții, creșterea concurenței produselor fabricate pe piața internă și cea externă. Infrastructura sectorului de gaze naturale din RM include rețeaua de transport, constituită din patru magistrale cu stații de compresie la Drochia și Tiraspol și rețeaua de distribuție. Fiind un segment al fostului sistem sovietic de furnizare și export a gazelor naturale, rețeaua de conducte magistrale din RM face parte

din coridorul balcanic al „Gazprom”-ului de tranzit al gazelor naturale. La fel ca și în cazul sectorului electroenergetic, monopolul vertical integrat din sectorul gazelor naturale a fost supus reorganizării în vederea privatizării, guvernul elaborând proiectul concret de reorganizare și privatizare a întreprinderilor Concernului de Stat „Moldova-Gaz”. Ceea ce a deosebit însă procesul de reorganizare a sectorului gazelor naturale a fost interesul „Gazprom”-ului în asigurarea tranzitului gazelor naturale pe direcția balcanică prin magistralele ce traversează RM.

Tabelul 4. Prețul mediu de procurare a gazelor naturale.

Preț/cantitatea	2005	2006	2007	2008	2009	2010
\$ 1000 m ³	76,1	133,4	172,9	232,3	263,9	250,1
lei 1000 m ³	962	1744	2089	2451	2920	3093

Cu câteva luni înainte de aprobarea planului de reorganizare a Concernului „Moldova-Gaz”, guvernul a emis o hotărâre cu privire la crearea societății pe acțiuni mixte moldo-ruse de tip închis „Gazsnabtranzit” (în versiune română – „Aprogastransit”). Acestea îi sunt transmise în gestiune activele întreprinderii republicane a gazoductelor magistrale „Moldovatransgaz” și ale Direcției regionale a gazoductelor magistrale „Tiraspoltransgaz”, capitalul statutar fiind distribuit între SA „Gazprom”, 50% + 1 acțiuni; Concernul de Stat „Moldova-Gaz” – 27% acțiuni, „Moldovatransgaz” – 12% acțiuni și „Tiraspoltransgaz” – 11% acțiuni. Reorganizarea Concernului de Stat „Moldova-Gaz” a constat în corporatizarea acestuia, fiind create mai multe societăți comerciale separate, printre care Societatea pe Acțiuni „Moldova-Gaz”, Întreprinderea de Transport de Gaze prin Conducte Magistrale „Moldovatransgaz” și întreprinderile de gaze din fiecare dintre raioanele care dispuneau de rețele de distribuție a gazelor naturale.

În contextul unei crize energetice acute, cauzate de faptul că tarifele la gazele naturale nu acopereau costurile de achiziție și de acumulare, în situația unor datorii enorme față de „Gazprom”, Guvernul Republicii Moldova a recurs la o serie de măsuri de deblocare a crizei. Influențate de situația datoriilor față de „Gazprom”, planurile de privatizare a Societății pe Acțiuni „Moldovagaz” au fost modificate, rezultând în convertirea în acțiuni a unei părți din datoriile RM față de „Gazprom”. În 1998 a fost creată Societatea pe acțiuni moldo-rusă „Moldova-Gaz”, acționari fiind Concernul rusesc „Gazprom”, cu o cotă-parte de 50% din acțiuni, Guvernul Republicii Moldova cu 35,33%,

„Tiraspoltransgaz” cu 13,44% și 1,23% aparținând unor persoane fizice. Societatea a fost creată prin comasarea SA „Gazsnabtranzit” cu societățile comerciale ale fostului Concern de Stat „Moldova-Gaz”, în afara întreprinderilor „Incorgaz” și „Gazproiect”. Astfel, în urma creării SA moldo-ruse „Moldova-Gaz”, concernul rusesc „Gazprom” devine proprietar al 50% din acțiunile întreprinderii, concern care include aproape toate activele fostului monopol vertical integrat – Concernul de Stat „Moldova-Gaz”.

Reformele inițiate prin reorganizarea monopolului vertical integrat au fost continuate prin introducerea unui nou cadru de reglementare în sectorul electroenergetic și cel al gazelor naturale, care, în mare măsură, se bazează pe principiile și standardele modelului de piață liberalizată.

În urma reorganizărilor din sectorul de gaze naturale, s-a ajuns la o structură neordinară a pieței, având următoarele elemente: intrare nediscriminatorie pe piață; piața este demonopolizată: orice persoană juridică care satisface criteriile prevăzute de lege poate obține licență de activitate în sectorul gazelor naturale. Au fost separate funcțiile de transport și furnizare. Activitățile de transport, furnizare și distribuție sânt realizate de întreprinderi separate. Întreprinderea „Moldovatransgaz”, deținătoare a licenței de transport, este o unitate juridică separată, care se află în proprietatea SA „Moldova-Gaz”, la fel ca și întreprinderea de transport „Tiraspoltransgaz” cu sediul în Transnistria, care nu este licențiată de ANRE. Funcția de furnizare angro a gazelor naturale (importul) este realizată de SA „Moldova-Gaz”. Deși „Moldovatransgaz” și SA „Moldova-Gaz” sunt separate la nivel juridic, separarea la

nivel decizional și la nivel contabil nu este asigurată, același lucru fiind valabil și în raport cu întreprinderile de distribuție și furnizare cu amănuntul, afiliate la SA „Moldova-Gaz”. Întreprinderile de distribuție pot deține și licențe de furnizare cu amănuntul a gazelor naturale, astfel monopolizând livrarea de gaze în zona de deservire a rețelelor de distribuție. După cum în sectorul electroenergetic orice deținător de licență de furnizare la tarife nereglementate poate cumpăra și vinde energie electrică la nivel angro, în sectorul gazelor naturale orice deținător de licență de furnizare la tarife nereglementate poate importa gaze naturale. Dar concurența pe acest segment nu se dezvoltă nu numai din cauza limitărilor de infrastructură, ci și din cauza deficiențelor regulatorii. Controlând rețeaua de transport, Concernul „Gazprom” nu este interesat în acordarea accesului la conductă pentru contractarea gazelor naturale din alte surse decât cele ale „Gazprom”-ului, dar nici cadrul de reglementare din Moldova nu asigură accesul nediscriminator la rețeaua de transport, mai ales prin faptul că operatorul de rețea este dependent de funcția de furnizare, adică „Moldova-Gaz” este în același timp și operator de rețea, și furnizor. Prețul de furnizare a gazelor naturale către consumatori este reglementat de către ANRE, astfel fiind exclusă posibilitatea dezvoltării concurenței la nivel de furnizare cu amănuntul.

Singurul segment din sectorul gazelor naturale din Moldova în care ar putea fi creată o piață competitivă este cel de furnizare, pentru că în țară nu există alte segmente în care ar putea fi create piețe competitive, cum ar fi producția comercială sau depozitele de gaze naturale. Segmentul furnizării de gaze naturale din Moldova nu este deschis de facto pentru competiție. La nivelul furnizării angro, deși formal piața este deschisă, legea nerestricționând activitatea de furnizare angro, nu există mecanisme care ar asigura liberalizarea pieței angro, cum ar fi, de exemplu, accesul terței părți la rețea. Monopolizarea de facto a pieței de furnizare de către SA „Moldova-Gaz” este determinată de configurația infrastructurii și, în particular, de faptul că singura rută posibilă de furnizare angro a gazelor naturale este controlată de „Gazprom”. Chiar dacă un furnizor, altul decât SA „Moldova-Gaz”, ar contracta gaze naturale de la un producător din Asia Mijlocie, singura posibilitate de a transporta gazele contractate este prin conductele controlate de „Gazprom”. Acest Concern, care este și producător, și furnizor, și transportator, nu oferă acces nediscriminatoriu la conducta sa, impunând astfel de condiții comerciale pentru utilizarea

rețelei, încât contractarea gazelor din alte surse decât cea a „Gazprom”-ului să nu fie competitivă. Concluzia care se impune este că, în condițiile actuale, crearea unei piețe competitive la nivelul furnizării angro nu este posibilă, decât dacă s-ar asigura accesul nondiscriminator al terței părți la rețeaua de transport controlată de „Gazprom”. În ceea ce privește piața de furnizare cu amănuntul, aceasta este închisă pentru competiție, ANRE reglementând prețurile de furnizare cu amănuntul a gazelor naturale. Opțiunea de reglementare a pieței de furnizare nu are vreo justificare structurală sau economică. Un eventual motiv ar putea fi politica de protecție a consumatorilor casnici de abuzurile concurenței de piață. Însă contracararea abuzului de piață prin închiderea pieței pare a fi o soluție prea radicală. Liberalizarea pieței de vânzare cu amănuntul este posibilă chiar și în situația monopolului de facto la nivelul furnizării angro, furnizorii cu amănuntul concurând între ei în termeni de preț și calitate a serviciilor prestate.

Concluzia generală privind restructurarea sectorului electroenergetic și celui al gazelor naturale este că reformele liberale din anii '90 au introdus elemente specifice unor piețe competitive, parțial atingând scopul de atragere a investițiilor în reabilitarea rețelelor, dar nu au dus la crearea unor piețe competitive funcționale în sectoarele energiilor de rețea, motivele principale fiind limitările existente ale infrastructurii și intervenția guvernului în activitatea pieței, atât prin desfășurarea de activități comerciale, cât și prin influențarea procesului de reglementare a pieței.

Participarea RM la piața regională a gazelor naturale este determinată de similitudinea cu situația celorlalte state contractante, ale căror rețelele constituie Inelul Comunității Energetice, precum și de deosebirea de acestea. La fel ca și piețele acestor țări, piața gazelor naturale din Moldova este mică din punctul de vedere al consumului, mai mult de jumătate din consumul de gaze naturale nerezidențial fiind utilizat la producția energiei electrice și celei termice. R. Moldova nu are o industrie dezvoltată, care să se bazeze pe consumul de gaze naturale, și nici nu prevede dezvoltarea unei astfel de industrii. Spre deosebire de celelalte state din Inelul gazelor naturale, rețeaua din Moldova include magistralele de tranzit al gazelor naturale de către „Gazprom”, în acest sens situația țării noastre fiind comparabilă cu cea a Bulgariei și României, care fac parte din același traseu de tranzitare a gazelor naturale ale „Gazprom”-ului.

Modul în care sectorul gazelor naturale din Moldova va participa la piața regională urmează a fi determinat atât de evoluția proiectului Inelul

Comunității Energetice, cât și de modul de participare la piața regională a României și a Ucrainei. Oricare ar fi soluțiile concrete, participarea la piața regională va cere implementarea modelului de piață prevăzut de acquis-ul comunitar. Piața gazelor naturale din Moldova include principalele elemente ale modelului de piață al UE, cum ar fi mecanismul de acces al terțelor părți, deschiderea totală a pieței de furnizare angro, adoptarea normelor tehnice, prevederea posibilității de a impune obligații de serviciu public etc. Elementele care trebuie introduse pentru conformarea cu prevederile acquis-ului includ: separarea operatorului rețelei de transport; liberalizarea pieței de furnizare cu amănuntul prin excluderea furnizării reglementate; introducerea mecanismului de comerț transfrontalier; executarea prevederilor Legii privind mecanismul ATP.

Oricare ar fi însă modalitatea concretă de participare la piața regională, este importantă extinderea interconexiunilor rețelei gazelor naturale, în special este important ca rețeaua gazelor naturale din Moldova să fie interconectată cu rețeaua de gaze naturale din România printr-o altă cale decât traseul de tranzit al „Gazprom”-ului. O astfel de legătură cu rețeaua care asigură proximitatea cu piața regională ar permite extinderea conceptului de rețea circulară și în cazul Moldovei. Opțiunile de accesare a altor surse de gaze naturale decât prin magistralele controlate de „Gazprom” sunt legate de conectarea la rețeaua de transport a gazelor naturale a României și prin aceasta – de posibilitatea de accesare a surselor disponibile prin această rețea, cum ar fi conducta Nabucco, proiectul căreia traversează partea de vest a României. În plus, Moldova și-ar spori securitatea aprovizionării cu gaze naturale prin accesul la capacitățile de depozitare a gazelor naturale disponibile în România. În acest sens, implementarea proiectului planificat de construcție a gazoductului Ungheni-Iași, care ar extinde interconexiunile existente, are o importanță crucială.

Integrarea la piața regională de gaze naturale va liberaliza piața internă de gaze naturale, ceea ce presupune renunțarea la reglementarea furnizării cu amănuntul a acestora; excluderea tarifului pentru consumatorul final și limitarea la reglementarea doar a tarifelor pentru transport, dispecerizare și distribuție; implementarea mecanismului de acces al terței părți la rețeaua pentru furnizarea de gaze naturale. Asemenea schimbări vor înlătura subvenționarea încrucișată aplicată în prezent între consumatorii de gaze naturale, ceea ce va duce la majorarea prețurilor

pentru consumatorii rezidențiali. Liberalizarea furnizării va crea tentații de abuzare a pieței, după cum s-a întâmplat în cazul pieței de energie electrică, însă, după cum am menționat anterior, soluția nu constă în lichidarea pieței, ci în supravegherea acesteia și protecția concurenței, responsabilități directe ale autorităților publice specializate – ANPC și ANRE.

Bibliografie

1. Legea „Cu privire la gaze naturale” nr. 123-XVIII din 23.12.2009.
2. Legea „Cu privire la energetică” nr. 1525-XIII din 19.02.1998.
3. Regulile Pieței de gaze naturale nr. 192 din 22.09.2005.
4. Hotărârea Parlamentului RM „Cu privire la reorganizarea și privatizarea sectorului de gaze” nr. 1556-XIV din 26.02.1998.
5. Legea „Cu privire la transportul prin conductele magistrale” nr. 592-XIII din 26.09.1995.
6. Legea „Cu privire la proiectul individual de restructurare a întreprinderilor din sectorul electroenergetic” nr. 223-XiX din 23.12.1998.
7. Hotărârea ANRE „Cu privire la aprobarea Regulamentului pentru furnizarea și utilizarea gazelor naturale” nr. 415 din 25.05.2011.
8. Tratatul Cartei Energiei, semnat în 1994 și rectificat în 1996.
9. Acordul cu țările CSI „Cu privire la procedurile de tranzit”, 1992.
10. Hotărârea „Cu privire la lansarea procesului de liberalizare treptată a pieței energiei electrice” nr. 62 din 30.05.2002.
11. „Energetica Moldovei-2005”. Conferința internațională din 21-24 septembrie 2005, Chișinău.
12. Mihailescu V. *Securitatea energetică a Republicii Moldova în contextul aderării la Comunitatea Energetică*. Fundația Soros-Moldova. Chișinău: Bons Offices, 2010.

Recomandat spre publicare: 15.02.2012.